

Grondig integraal en geïntegreerd

Peter van Mensch

Op 16 februari nam ik deel aan het symposium "Grondig vernieuwend" in het Gallo-Romeins Museum te Tongeren (België). De bijeenkomst was georganiseerd door FARO. Vlaams Steunpunt voor Cultureel Erfgoed.¹ De bijeenkomst was er één in een reeks met het doel om vernieuwende voorbeeldprojecten te bespreken waarin een integrale en geïntegreerde benadering van het erfgoed (vooral op lokaal niveau) vorm heeft gekregen.

Achteraf bezien hadden we misschien met de hele Reinwardt-gemeenschap naar Tongeren moeten afreizen omdat de aldaar besproken thema's de kern vormen van een deel van ons curriculum, met name van het blok Het Erfgoedveld en de buitenlandse excursies. Vandaar dit tamelijk uitgebreide verslag met veel verwijzingen naar literatuur.

De bijeenkomst in Tongeren had ook te maken met één van de opdrachten waarvoor FARO zich gesteld ziet, namelijk de implementatie van de *Conventie van Faro* (2005).² Deze *Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society* van de Raad van Europa is een van de uitgangspunten geweest voor nieuwe wetgeving betreffende cultureel erfgoed in Vlaanderen.³ Eén van de sleutelbegrippen in de conventie en in het Cultureel-erfgoed Decreet is "erfgoedgemeenschap". Een erfgoedgemeenschap een gemeenschap die bestaat uit organisaties en personen die een bijzondere waarde hechten aan het cultureel erfgoed of specifieke aspecten ervan, en die het cultureel erfgoed of aspecten ervan door publieke actie wil behouden en doorgeven aan toekomstige generaties.⁴ FARO wil een integrale en geïntegreerde benadering van erfgoed koppelen aan het idee van erfgoedgemeenschap middels de nadruk op participatie van stakeholders.⁵ In dit denken valt "erfgoedgemeenschap" vaak samen met "source community". In de praktijk gaat het vaak om een lokale gemeenschap, maar in principe zijn beide begrippen niet geografisch bepaald.

In zijn inleiding stelde **Marc Jacobs**, directeur van FARO, dat de Europese conventie en het Vlaamse decreet nauwelijks over het erfgoed zelf gaan. Het bespreken van vernieuwende voorbeeldprojecten is daarom niet in de eerste plaats gericht op de organisatie van een integrale en geïntegreerde benadering, maar op de methodische

¹ <http://faronet.be>

² <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/199.htm>

³ <http://www.kunstenenerfgoed.be/ake/view/nl/1386538-Cultureel-erfgoeddecreet.html>

⁴ In de colleges erfgoedtheorie wordt dit idee besproken. Vorig jaar is Barbera Boelen afgestudeerd op een scriptie waarin het idee "erfgoedgemeenschap" wordt toegepast op het behoud van onderwatererfgoed.

⁵ Deze benadering van integraal en geïntegreerd sluit aan bij het concept "integrated museum" zoals geformuleerd tijdens de UNESCO Round Table on the Development and the Role of Museums in Contemporary World (Santiago, Chili 1972). Dit concept is één van de centrale concepten binnen de museologie/erfgoedtheorie zoals die aan de Reinwardt Academie wordt gedoceerd. Zie ook: Peter van Mensch, 'Nieuwe museologie. Identiteit of erfgoed?', in: Rob van der Laarse red., *Bezetten van vroeger. Erfgoed, identiteit en musealisering* (Amsterdam 2005) 176-192.

benaderingen.⁶ Jacobs bepleitte een pragmatische benadering; geen methodisch dogmatisme, maar een zoeken naar de synergie van verschillende opvattingen. Jacobs noemde als inspiratiebron de microhistorische benadering (“microstoria”)⁷ en de denkrichting van de *Annales d’histoire économique et sociale*. Jacobs laat zich ook inspireren door Bruno Latour en diens actornetwerktheorie.⁸ Latour ziet artefacten als “quasi-subjecten” die hun betekenis opdringen. Dit vraagt om de rearticulatie van objecten als cruciale schakels in maatschappelijke netwerken. Onder andere musea en archieven hebben de verantwoordelijkheid om artefacten en documenten uit heden en verleden terug een stem te geven. Ze moeten zorgen voor de proliferatie van deze quasi-subjecten. Daarvoor zijn twee processen nodig. De artefacten moeten op een creatieve manier geordend kunnen worden, en er moet een meerduidige omgang met dat object door het publiek mogelijk gemaakt worden.⁹ Hoewel het werk van Latour zelf binnen de Reinwardt Academie niet besproken wordt tijdens de colleges erfgoedtheorie, ligt zijn gedachtegoed mede ten grondslag aan de behandeling van het proces van betekenisgeving (als aspect van musealisering). Net als door Marc Jacobs wordt in de colleges erfgoedtheorie de meerduidigheid van erfgoed gekoppeld aan een microhistorische benadering. Trefwoord hier is: culturele biografie, zowel in de oorspronkelijke betekenis van de culturele biografie van een artefact¹⁰ als de recente in Nederland gangbare betekenis van de culturele biografie van een landschap.¹¹

Van links naar rechts: Marc Jacobs, Wim Hupperetz en Michael Shanks (foto's: Peter van Mensch)

Tijdens de bijeenkomst in Tongeren werden de theoretische (vooral methodologische) achtergronden van twee projecten gepresenteerd. Wim Huppertz vertelde over zijn promotieonderzoek naar de culturele biografie van de Visserstraat te Breda, en Michael Shanks ging in op zijn onderzoek naar de Romeinse stad Vinovium (Binchester, in het noorden van Engeland).

⁶ Over de organisatorische aspecten zie: Marc Jacobs, Björn Rzoskas en Gregory Vercauteren, *Synergie*² 2010. *het cultureel-erfgoedconvenant als hedendaags beleidsinstrument* (FARO, Brussel 2009). Een exemplaar van dit boekje is binnenkort in de Reinwardt bibliotheek beschikbaar.

⁷ <http://fr.wikipedia.org/wiki/Microhistoire>

⁸ <http://www.bruno-latour.fr/> Zie over Latour ook: http://nl.wikipedia.org/wiki/Bruno_Latour

⁹ Zie: <http://www.faronet.be/blogs/marc-jacobs>

¹⁰ Igor Kopytoff, 'The cultural biography of things: commoditization as process', in: Arjun Appadurai ed., *The social life of things. Commodities in cultural perspective* (Cambridge 1986) 64-91.

¹¹ Rooijackers, G.: "Identity Factory Southeast. Towards a flexible cultural leisure infrastructure" in Dodd, D. and Hemel, A. van (eds.): *Planning cultural tourism in Europe: a presentation of theories and cases*. Boekmanstichting: Amsterdam 1999, pp. 102-111. Dit artikel is ook digitaal beschikbaar: <http://www.finnica.fi/seminaari/99/luennot/rooijakk.htm>

Wim Hupperetz is een “oude” bekende van de Reinwardt Academie. Op dit moment is hij directeur van het Allard Pierson Museum te Amsterdam. Hij promoveerde in 2004 aan de Universiteit van Tilburg op het proefschrift *Het geheugen van een straat. Achthonderd jaar wonen in de Visserstraat te Breda*.¹² Dit onderzoek vormde het thema van zijn lezing. Ik wil in dit verslag niet ingaan op de culturele biografie van de Visserstraat, maar wil wel enkele van de door hem tijdens de lezing gebruikte begrippen introduceren.

Hupperetz maakte een verschil tussen cultuurgeschiedenis en cultuurhistorie.¹³ Hij ziet zijn werk meer als cultuurhistorie dan cultuurgeschiedenis. Een belangrijke inspiratiebron is het werk van de historicus Willem Frijhoff.¹⁴ In zijn publicatie *Dynamisch erfgoed* geeft Frijhoff drie posities:¹⁵

- 1 erfgoed als reservoir (verleden)
- 2 erfgoed als reflectie op identiteit (heden)
- 3 erfgoed als inspiratie (toekomst)

In zijn lezing combineerde Hupperetz deze drie posities met drie betekenisvelden:

- 1 erfgoed als gebruiksvoorwerp
- 2 erfgoed als onderwerp van een discours
- 3 erfgoed als drager van politieke en ideologische betekenissen

Tenslotte noemde hij drie “tijdsniveaus”. Deze “tijdsniveaus” - ontleend aan Braudel - verwijzen naar de snelheid van verandering, van statisch (structureel) naar dynamisch (evenementieel).

- 1 structureel (lange duur)
- 2 conjunctureel
- 3 evenementieel

De tijdsniveaus koppelt Hupperetz aan drie verschillende vormen van historisch besef. “Aan het evenementiële is een onbewuste, directe historische herinnering gekoppeld die als krachtig en individueel wordt gewaardeerd. Conjuncturele ontwikkelingen willen we in perspectief plaatsen, en het historische besef dat daaraan gekoppeld is, werkt sterk ordenend en relativerend en leidt tot een zekere mate van bewustwording bij groepen. De structurele aspecten hebben een duurzaam en collectief karakter als het om historisch besef gaat – men duidt dit vaak aan als onvervreembaar cultuurerfgoed”.¹⁶

¹² Wim Hupperetz, *Het geheugen van een straat. Achthonderd jaar wonen in de Visserstraat te Breda* (Utrecht 2004).

¹³ Bij gebrek aan andere bronnen wil ik op dit moment volstaan met het verwijzen naar Wikipedia: [http://nl.wikipedia.org/wiki/Cultuurhistorie_\(landschap\)](http://nl.wikipedia.org/wiki/Cultuurhistorie_(landschap))

¹⁴ <http://www.cihu-ichu.org/index.php?id=77>

¹⁵ Willem Frijhoff, *Dynamisch erfgoed. Heeft de cultuurgeschiedenis toekomst?* (Nijmegen 2007).

¹⁶ Hupperetz, *Het geheugen van een straat*, p. 276. Deze driedeling van historisch besef ontleent Hupperetz aan E. Jonker, ‘De betrekkelijkheid van het moderne historisch besef’, *Bijdragen en mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 111, 1996, pp. 30-46.

Michael Shanks is een Britse archeoloog die op dit moment verbonden is als hoogleraar aan Stanford University (Californië, USA).¹⁷ Het is iemand met een interessante biografie. In de jaren 80 gaf hij o.a. les aan een middelbare school alwaar hij opzien baarde door zijn “hippy length hair and recitation of the Odyssey in Greek without translation whilst sat cross legged on the teacher’s desk”.¹⁸ Als archeoloog was hij een sleutelfiguur in de ontwikkeling van de “post-processual archaeology”.¹⁹ Aanvankelijk hield hij zich naast “normaal” archeologisch onderzoek bezig met een reflectie op archeologie als wetenschap.²⁰ Een kenmerkende uitspraak van Shanks is: “you might think that archaeologists discover the past. They don’t. They work on what remains. Archaeology is another kind of memory practice, where past is translated into present. We are all archaeologists now”.²¹ Interessant is hier overigens dat Shanks vanuit de archeologie een claim legt op erfgoed en erfgoedtheorie op een zelfde manier als waarop wij (= Reinwardt Academie) dat doen vanuit de museologie.

Later verschoof Shanks zijn aandacht in de richting van de maatschappelijke betekenis van archeologie.²² Meer recent zoekt hij naar nieuwe invalshoeken om archeologisch onderzoek en maatschappelijke betekenis theoretisch en praktisch bij elkaar te brengen. Hij laat zich daarbij bijvoorbeeld inspireren door Performance Studies.²³ Binnen de Reinwardt Academie komt de combinatie Heritage Studies en Performance Studies zijdelings aan de orde in colleges erfgoedtheorie waarin verwezen wordt naar het werk van Barbara Kirshenblatt-Gimblett.²⁴ Maar impliciet is veel van deze benadering aanwezig in de manier van kijken naar erfgoed, bijvoorbeeld tijdens de (buitenlandse) excursies.

¹⁷ <http://www.michaelshanks.org> en <http://www.mshanks.com/>

¹⁸ [http://en.wikipedia.org/wiki/Michael_Shanks_\(archaeologist\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Michael_Shanks_(archaeologist))

¹⁹ Zie bijvoorbeeld <http://archaeology.about.com/od/ptterms/g/postprocess.htm> . “Post-processual archaeologists state that personal biases inevitably affect the very questions archaeologists ask and direct them to the conclusions they are predisposed to believe” (http://en.wikipedia.org/wiki/Post-processual_archaeology).

²⁰ Zie bijvoorbeeld Michael Shanks and Christopher Tilley, *Re-constructing archaeology: theory and practice* (Cambridge 1987). Dit boek bevond zich in de Reinwardt bibliotheek, maar is verdwenen. Een digitale versie is beschikbaar via: <http://documents.stanford.edu/MichaelShanks/73> Hoofdstuk 4 (“Presenting the past”) gaat over archeologische musea en werd door mij destijds vaak gebruikt bij werkgroepen Speciale Museologie.

Een reflectie op theorievorming wordt ook gegeven in Michael Shanks and Christopher Tilley, *Social theory and archaeology* (Cambridge 1987). Een digitale versie is beschikbaar via:

<http://documents.stanford.edu/MichaelShanks/74>

²¹ <http://documents.stanford.edu/MichaelShanks/302>

²² Bijvoorbeeld in: Michael Shanks, *Experiencing the past. On the character of archaeology* (London 1992). Dit boek bevindt zich in de Reinwardt bibliotheek. Een digitale versie is beschikbaar via: <http://documents.stanford.edu/MichaelShanks/50>

²³ Zie: Michael Pearson and Michael Shanks, *Theatre/Archaeology* (London 2001). Dit boek is voor de Reinwardt bibliotheek inmiddels besteld. Een digitale versie is beschikbaar via <http://documents.stanford.edu/MichaelShanks/64>

²⁴ Vooral naar aanleiding van haar boek *Destination culture: tourism, museums and heritage* (Berkeley 1998). Dit boek speelt een belangrijke rol binnen de UvA opleiding Erfgoedstudies.

In zijn lezing ging Shanks uitgebreid in op de “tactics” van archeologisch onderzoek, waarbij het steeds de opgraving van Vinovium als voorbeeld gebruikte.²⁵ In dit verslag zal ik de opgraving zelf buiten beschouwing laten en mij concentreren op de concepten die Shanks besprak.²⁶

Het archeologisch onderzoek van de stad maakt deel uit van een onderzoek naar de regio. Daarbij beperkt men zich niet tot de Romeinse tijd. De strategie die bij het documenteren van de regio wordt gehanteerd is “to create a diverse, dynamic, process-based ecology of (...) active alliances of institutions, agencies, associations, communities, individuals, connecting local focus with international scope”. Shanks werkte dit in zijn lezing uit in een reeks van “tactics”, in feite methodologische uitgangspunten.

- synthetic themes (focus on matters of common and pressing human concern, for example: cities and towns, locals and newcomers, military occupation, borderlands)
- shift from history to historiography (making the past)
- project and performance-based pedagogy (“do it – don’t just tell it”)
- sociality and inclusivity
- active amateur involvement (particularly those typically marginalized by professions – e.g. metal detector enthusiasts)
- Web 2.0 and Archive 3.0 (active IT enabled co-creation and collaboration)
- social software (complementing sociality/inclusivity – community building)
- storytelling (against narrative – and consider the potential of digitally-enabled storytelling)
- deep mapping (temporal topography)
- theatre/archaeology (the re-articulation of fragments of the past as real-time events – collaboration with the fine arts)
- chorography (the itinerary – learn from old and familiar genres)
- located media (GPS enabled tagging – first person peripatetic video)
- reception studies
- flat management structures (networks rather than hierarchies – avoiding gatekeepers)
- artifact life stories (rooted in quotidian detail – the “thing” as a gathering)
- complementary synergetic components (excavation – interpretation center – TV – exhibition – re-enactment – analysis – replication and re-enactment in cyberspace)

Uit deze lijst komt een aantal uitgangspunten sterk naar voren. Een daarvan is de wens om stakeholders, en in het bijzonder de lokale bevolking, bij het project te betrekken. In feite gaat het om de drie principes van *social inclusion*: “access, representation and participation”. Nieuwe media spelen daarbij een belangrijke rol. Sleutelbegrip is “co-creation”, een gezamenlijke verantwoordelijkheid bij het definiëren van erfgoed. “Archaeology is a mode of cultural production”, aldus Shanks. Daarmee valt archeologie samen met andere erfgoeddisciplines zoals museologie en archivistiek. Net als bij deze

²⁵ Voor de powerpoint zie www.michaelshanks.org > FARO at Tongeren

²⁶ Over Vinovium zie <http://www.dur.ac.uk/binchester.fort> en <http://rebuiltromans.blogspot.com/>

erfgoeddisciplines speelt dus ook bij de hedendaagse archeologie het “participatie-paradigma” een belangrijke rol.²⁷

Een ander dominant uitgangspunt is “deep mapping”. Het concept “refers to an emerging practical method of intensive topographical exploration, popularised by author William Least Heat-Moon with his book *Prairie Earth: A Deep Map*. (1991). A deep map work most often takes the form of engaged documentary writing of literary quality; although it can equally well be done in long-form on radio and does not preclude the combination of writing with photography and illustration. Its subject is a particular place, usually quite small and limited, and usually rural. Some call the approach 'vertical travel writing', while others compare it to the eclectic approaches of 18th & early 19th century antiquarian topographers or to the psychogeographic excursions of the early Situationist International. However, a deep map goes beyond simple landscape/history-based topographical writing - to include and interweave autobiography, archeology, stories, memories, folklore, traces, reportage, weathers, interviews, natural history, science & intuition. In its best form, the resulting work arrives at a subtle, multilayered and 'deep' map of a small area of the earth”.²⁸ In het curriculum van de Reinwardt Academie komt dit aan de orde in relatie tot het concept “culturele biografie”. Net als bij Shanks gebruiken we binnen de academie moderne media (“location media” of “locative media”) om de resultaten van onderzoek naar de culturele biografie van een plek vast te leggen en te communiceren, bijvoorbeeld via de GIS-opdracht in het eerste jaar (in het blok Het Erfgoedveld). De theoretische basis daarvoor werd gelegd in een artikel in *Nordisk Museologi* in 2005.²⁹

In zijn website citeert Shanks Clifford McLucas die tien kenmerken geeft van “deep mapping”.³⁰

First. Deep maps will be big – the issue of resolution and detail is addressed by size.

Second. Deep maps will be slow – they will naturally move at a speed of landform or weather.

Third. Deep maps will be sumptuous – they will embrace a range of different media or registers in a sophisticated and multilayered orchestration.

Fourth. Deep maps will only be achieved by the articulation of a variety of media – they will be genuinely multimedia, not as an aesthetic gesture or affectation, but as a practical necessity.

²⁷ In mijn proefschrift (*Towards a methodology of museology*, Zagreb 1992) onderscheidde ik twee fases in de ontwikkeling van professionaliteit in musea: de eerste museumrevolutie (rond 1900) en de tweede museumrevolutie (rond 1970). Geleidelijk groeide het inzicht dat we nu getuige zijn van een derde museumrevolutie waarbij participatie het sleutelwoord is. De oprichting van de Reinwardt Academie is een direct gevolg van de tweede museumrevolutie. In het huidige curriculum krijgt steeds nadrukkelijker de derde museumrevolutie gestalte. De projecten “participatief verzamelen” (met o.a. ICN, Stadsmuseum Zoetermeer, Stadtmuseum Düsseldorf) zijn daar voorbeelden van. Over de museumrevoluties en met name de derde, zie: Léontine Meijer-van Mensch, ‘Vom Besucher zum Benutzer’, *Museumskunde* 74, 2009, (2): 20-26.

²⁸ <http://mooonriver.blogspot.com/2006/10/deep-mapping.html>

²⁹ Peter van Mensch, ‘Annotating the environment. Heritage and new technologies’, *Nordisk Museologi* 2005 (2): 17-27.

³⁰ <http://documents.stanford.edu/MichaelShanks/51>

Fifth. Deep maps will have at least three basic elements – a graphic work (large, horizontal or vertical), a time-based media component (film, video, performance), and a database or archival system that remains open and unfinished.

Sixth. Deep maps will require the engagement of both the insider and outsider.

Seventh. Deep maps will bring together the amateur and the professional, the artist and the scientist, the official and the unofficial, the national and the local.

Eighth. Deep maps might only be possible and perhaps imaginable now – the digital processes at the heart of most modern media practices are allowing, for the first time, the easy combination of different orders of material – a new creative space.

Ninth. Deep maps will not seek the authority and objectivity of conventional cartography. They will be politicized, passionate, and partisan. They will involve negotiation and contestation over who and what is represented and how. They will give rise to debate about the documentation and portrayal of people and places.

Tenth. Deep maps will be unstable, fragile and temporary. They will be a conversation and not a statement."

Dit is precies de essentie van de GIS opdracht die de eerstejaarsstudenten krijgen.

Het derde uitgangspunt dat ik tenslotte wil noemen is de constructie van een verhaal. Shanks maakt daarbij een onderscheid tussen "storytelling" en "narrative". Onder verwijzing naar Hayden White, die vier verschillende narratieve benaderingen binnen de historiografie onderscheidt,³¹ zet Shanks zich af tegen de dwingende structuur ervan: "too neat, overdetailed, overdramatic". Hij kiest voor een vrije "real time delivery" van een persoonlijk verhaal "located in time and place". Hier toont zich de "post-processual" archeoloog. In feite gebeurt gedurende de stadswandelingen tijdens de buitenlandse excursies het zelfde: de docent neemt de studenten mee in zijn/haar verhaal, een verhaal dat gebaseerd is op een persoonlijke interpretatie van de historische gegevens, gekleurd door eigen ervaringen. Het verhaal toont nog een andere karakteristiek, namelijk door de wandeling als ordeningsprincipe. De dramatische structuur van het verhaal wordt in hoge mate bepaald door de wijze waarop de docent zich met de groep in de ruimte beweegt. De zelfde wandeling in omgekeerde richting geeft een andere dramaturgie, en daarmee een ander verhaal. Shanks heeft het over de "itinerary" als manier om de kennis van een gebied ("chorography") te organiseren, dus enerzijds de reis zelf om de streek te beleven en anderzijds reisbeschrijvingen om te begrijpen hoe anderen de streek beleefd hebben.

In zijn boek *Theatre/archaeology* gaat Shanks uitvoerig in op de wandeling als methode om een eigen verhaal te creëren. Het gebruik van het woord "flâneur" toont dat hij daarbij schatplichtig is aan Walter Benjamin. Benjamin is ook voor ons een belangrijke inspiratiebron bij het uitzetten van stadswandelingen.³²

³¹ Voor een samenvatting zie bijvoorbeeld <http://www.lehigh.edu/~ineng/syll/syll-metahistory.html>

³² Bijvoorbeeld zijn posthuum uitgegeven *Passagen-Werk*. Voor een karakteristiek zie bijvoorbeeld <http://www.kabk.nl/lectoraat/downloads/Benjamin.pdf>

Tijdens het symposium “Grondig vernieuwend” passeerden in korte tijd veel begrippen de revue. Zo veel dat er na de lezing van Michael Shanks geen discussie ontstond. In het verslag heb ik ook niet geprobeerd met de drie sprekers virtueel in discussie te gaan. Ik heb mij beperkt tot een (selectieve) weergave van hun betoog. Wel heb ik telkens geprobeerd de gepresenteerde inzichten te koppelen aan wat wij binnen de Reinwardt Academie doen.